

УДК 340.12:347:96:347.919.2(477)

М. Т. Лоджук

ОСОБЛИВОСТІ ВПРОВАДЖЕННЯ ЮРИДИЧНИХ КЛІНІК У НАВЧАЛЬНУ ПРОГРАМУ ПІДГОТОВКИ СТУДЕНТІВ-ПРАВНИКІВ

Останніми роками помітно зростає роль юридичних клінік при вищих навчальних закладах України, які стали унікальними базами для практичного навчання, проведення навчальної та інших видів практики студентів, де вони під контролем професійних кураторів безпосередньо залучаються до надання безоплатної правової допомоги у типових (нескладних) справах.

Така участь студентів-клініцистів у правозахисній і правопросвітній діяльності є надзвичайно відповідальним і складним процесом, а тому без попереднього ознайомлення з теоретико-методологічними основами та нормативними засобами юридичної клінічної освіти, принципами, етапами та іншими елементами професійної діяльності юриста неможливо забезпечити ані надання ними якісної правової допомоги, ані їх ефективне практичне навчання в стінах юридичної клініки. Саме цьому повинна сприяти навчальна дисципліна «Основи юридичної клінічної практики», включення якої до освітньо-професійної програми підготовки юристів передбачене наказом Міністерства освіти і науки України «Про затвердження Типового положення про юридичну клініку вищого навчального закладу України» від 03.08.2006 р. № 592.

Про необхідність передбачати в навчальних планах вищих юридичних навчальних закладах щоденне ознайомлення студентів-юристів із практикою, яка здійснюється у правовій сфері, розвиток у студентів якостей та навичок, необхідних для практичної роботи юриста, а також забезпечення можливості засвоювати матеріал у реальних життєвих ситуаціях йшла мова ще в 2002 р. у Рекомендаціях навчально-методичної комісії з права Міністерства освіти і науки України «Про організаційно-методичне забезпечення навчального процесу в умовах скорочення тижневого навантаження викладачів» [1, с. 123]. І лише чотири роки потому згідно з положеннями вищевказаного наказу така рекомендація перетворилася на вимогу. Для виховання спеціаліста, який би відповідав сучасним вимогам, в обов'язковому порядку було передбачено ввести в навчальні плани професійної підготовки юристів окремий методологічний курс з основ юридичної клінічної практики на зразок тих курсів, які існували в деяких вишах до ухвалення зазначеного наказу («Практичні навички юриста», «Професійні навички юриста», «Юридична практика», «Юридична клініка» тощо) [2, с. 10].

Ознайомившись із різноманітними моделями імплементації такого спецкурсу з основ юридичної клінічної практики окремими вишами України, можемо виділити деякі проблеми, які виникають під час планування, розроблення, впровадження та викладання цієї навчальної дисципліни.

По-перше, основу викладання спецкурсу мають становити не тільки й не стільки конкретні норми галузей права чи законодавства, скільки їх практичне використан-

ня в різних сферах юридичної діяльності. Це твердження повною мірою відповідає одній із найважливіших умов «українського прориву» в освітянській справі – переорієнтації системи освіти з простого засвоєння суми знань на усвідомлення їх предметно-практичного значення, формування вміння самостійного поповнення й впровадження в практику задля забезпечення кар'єрного зростання, добробуту, комфортного існування в розвинутому суспільстві [3, с. 12].

Метою навчальної дисципліни «Основи юридичної клінічної практики» є розгляд теоретико-методологічних основ юридичної практики, що застосовується в діяльності юридичних клінік України, а практичне навчальне призначення цього курсу полягає в наданні студентам юридичного факультету основних кваліфікаційних характеристик і формуванні практичних навичок юриста (зокрема, інтерв'ювання, аналіз матеріалів справи, вироблення позиції щодо справи, консультування клієнта [4, с. 5]) для подальшої їх участі в правозахисній і просвітницькій роботі юридичної клініки [5, с. 12].

Саме досвід функціонування юридичних клінік в Україні допоміг виділити ті аспекти роботи юриста, на яких не акцентується увага під час вивчення базових навчальних дисциплін, і саме тому цей спецкурс відповідає основним ідеям Болонського процесу. Так, одне з першочергових завдань створення зони європейської вищої освіти та її забезпечення полягає в сприянні мобільності освіти, у межах якої студентам повинні бути забезпечені доступ і можливість отримання освіти та практичної підготовки, а особливості юридичної професії позначаються на специфіці навичок, які необхідно набуті під час навчання:

- 1) система знань про право та державу, механізми їх організації, процеси функціонування, особливості сприйняття особистістю та суспільством;
- 2) знання чинного законодавства, норм матеріального права та особливо процесуального права;
- 3) формування правового мислення, здібностей пов'язувати фактичні обставини із законом і на його основі пропонувати вирішення життєвих ситуацій;
- 4) уміння складати документи юридичного характеру, давати поради, консультувати з правових питань [6, с. 205].

По-друге, система навчальної дисципліни доволі складна та охоплює як інформативні, так і методологічні аспекти. Навчальна дисципліна поєднує в собі питання професійної етики, психології, деонтології, методології, медіації, права, процесу, що вдало відбиває призначення навчальної дисципліни – вироблення та відпрацювання навичок студента із застосування правової (законодавство) та іншої (психологія, етика) інформації на підставі аналізу сутності практичної ситуації, що склалася [1, с. 11].

Правозахисна діяльність юридичних клінік свідчить також про необхідність урахування студентами соціальних і психологічних особливостей різних категорій осіб у процесі інтерв'ювання та консультування відвідувачів, у зв'язку з чим у межах такого спецкурсу необхідно достатню увагу приділити й соціально-психологічному аспекту в технологіях консультативної діяльності [7, с. 33].

Міжпредметні зв'язки курсу юридичної клінічної практики привели до того, що в окремих вищих навчальних закладах України юридичного профілю можна

сьогодні відзначити впровадження окремих складових частин цього курсу в інші навчальні дисципліни, які включені до навчальних планів таких закладів, наприклад «Юридична деонтологія» та «Етика юриста» в Донецькому національному університеті, «Судові та правоохоронні органи України», «Адвокатура України» в Національній академії внутрішніх справ тощо [5, с. 12], «Юридична деонтологія» та «Ораторське мистецтво» в Національному університеті «Одеська юридична академія» [8, с. 3].

По-третє, проходження плану цієї навчальної дисципліни побудовано на вирішенні не абстрактних, а конкретних, реальних ситуацій, на моделюванні різних дій юридичного характеру, які складаються з навчально-ігрових моментів (тобто розроблених педагогом казусів, фабул) та участі у вирішенні реальних справ на базі юридичної клініки [9, с. 241].

Як стверджує В. П. Андрущенко, сучасний етап розвитку вищої школи, що характеризується інтенсифікацією навчального процесу та скороченням періоду навчання, вимагає введення в практику роботи професорсько-викладацького складу нових, нетрадиційних форм і методів викладання. Оволодіння кращим світовим освітнім досвідом стимулює пошук нових підходів у підвищенні рівня підготовки майбутніх спеціалістів, конкурентоспроможних на сучасних ринках праці, а розв'язання цієї проблеми в умовах вищих навчальних закладів стає можливим у разі реалізації інноваційних технологій [10, с. 10].

Цю позицію поділяє і Н. В. Артикуца, на думку якої дієвим фактором зростання творчого потенціалу суб'єктів навчального процесу є впровадження інноваційних, зокрема інтерактивних, методів і форм викладання, а в юридичній клінічній освіті перспективними є насамперед інтерактивні методики, спрямовані на формування й закріплення практичних навичок роботи з клієнтами, вирішення професійних проблем різного ступеня складності, роботи із судово-процесуальними документами: проблемний метод, запрошення спеціалістів, соціальні проекти, аналіз правової ситуації, «ток-шоу», судові слухання, метод інтерв'ю (інтерв'ювання) та консультування клієнта, переговори та інші [11, с. 22].

Головна мета використання такого оновленого наукового підходу до організації навчально-виховного процесу, вибору більш досконалих і пошуку нових форм і методів навчальної роботи – не тільки навчати фахівців того, що реально може знадобитися в подальшій професійній діяльності та контролювати ступінь розвитку необхідних знань, умінь і навичок, а й формувати настанови на постійний саморозвиток і безперервну освіту протягом усього життя з метою повної відповідності сучасності [12, с. 92].

По-четверте, навчальний курс не має загально визнаної та розробленої з боку Міністерства освіти і науки України структури, оскільки на нормативному рівні визначено лише назву («Основи юридичної клінічної практики») і напрям вивчення спецкурсу (мають охоплюватися засади та функції юридичних клінік, а також має акцентуватися увага на основних аспектах юридичної практики) [13, с. 26].

Якщо узагальнювати тематичні плани вищих навчальних закладів, у яких уже сьогодні впроваджено спецкурс щодо діяльності юридичних клінік, то можна сміло відзначити, що здебільшого використовується дві варіації його тематичного

плану: повна (до змісту курсу входять три модулі про загальні основи та менеджмент, про юридичне консультування та про правопросвітницьку роботу та психологію в діяльності юридичних клінік), а також базова (1–2 теми щодо загальних засад діяльності юридичних клінік і 4–7 тем щодо правил юридичного консультування) [14, с. 20].

На нашу думку, програма односеместрового курсу з «Основ юридичної клінічної практики» повинна обов'язково включати такі основні теми (розділи):

- 1) історія виникнення та становлення юридичної клінічної освіти;
- 2) організація діяльності юридичної клініки;
- 3) принципи та основні етапи професійної діяльності юриста;
- 4) особливості представлення інтересів клієнта в цивільних та адміністративних справах, справах про адміністративні правопорушення;
- 5) правопросвітницька робота як окремий напрям діяльності юридичної клініки.

По-п'яте, залежно від вільних годин і навантаження на студентів і викладачів такий спецкурс можна вивчати протягом одного або двох навчальних семестрів, а в разі введення спецкурсу в навчальний план на два семестри його можна розділити на «загальну» та «особливу» частини. Надзвичайно важливо не розтягувати в часі цей спецкурс, оскільки в такому разі його слухачі протягом тривалого періоду не матимуть необхідної теоретичної підготовки для початку своєї діяльності як помічники консультантів у межах юридичної клініки. Запроваджуючи такий спецкурс, слід якомога менше брати до його методології викладання давно встановлені штампи та кліше на прикладі семінарських і практичних занять як методів перевірки знань студентів, а більше приділити увагу інтерактивним лекціям, рольовим та індивідуальним заняттям, самостійній роботі як помічника консультанта в юридичній клініці, оскільки лише таким способом можна значно підвищити практичну підготовку студентів і надати їм самим можливість отримати необхідні навички для роботи за фахом [15, с. 69].

По-шосте, така дисципліна викладається студентам старших курсів (як правило, не нижче третього), оскільки юридична клінічна освіта будується на фундаментальних базових курсах, які студенти проходять у вищому навчальному закладі (обсяг знань студентів молодших курсів не дає змоги досягти мети, яку має вивчення цієї дисципліни) [15, с. 68]. Маючи прикладний характер, викладання такої дисципліни спирається на досягнення інших навчальних дисциплін із базових курсів правознавства, таких як цивільне, кримінальне, адміністративне право та процес. Оскільки формування професійних навичок юриста можливе лише на основі того теоретичного матеріалу, який засвоїв студент, вивчаючи дисципліни правового курсу, предметом засвоєння має бути сукупність загальних навичок для застосування в практичній діяльності знань, набутих під час вивчення інших дисциплін як правового, так і загальногуманітарного характеру [1, с. 13]. Професійна підготовка юристів вимагає значної загальнотеоретичної підготовки (тобто теоретично-методологічної ґрунтовності, здатності адекватно реагувати на новели в законодавстві та застосовувати їх на практиці) [16, с. 140].

По-сьоме, до викладання такого спецкурсу та безпосередньої роботи в юридичних клініках як кураторів слід залучати викладачів із практичним досвідом роботи та осіб,

які поєднують викладацьку та практичну діяльність (тобто практикуючих юристів). В іншому разі юридична клінічна освіта не досягатиме бажаної ефективності та не даватиме очікуваних результатів, оскільки слабким місцем викладачів із високим рівнем теоретичної підготовки є відсутність практичного досвіду, що негативно позначиться на якості навчання студентів практичним навичкам професії юриста та надання безоплатних юридичних консультацій малозабезпеченим особам [17, с. 45].

Діяльність студентів у межах юридичної клініки як полігону для практичного навчання є частиною цього спецкурсу. Проте організувати роботу юридичної клініки з обмеженою кількістю належним чином забезпечених кабінетів за умови значної кількості студентів фактично неможливо. Якщо впровадити курс лише для окремого кола студентів, то, окрім того, що виникатимуть значні проблеми під час відбору гідних навчатись цього, велика кількість інших студентів буде просто позбавлена можливості одержати практичні навички, оскільки протягом семестру в роботі юридичної клініки з надання безоплатних юридичних консультацій населенню бере участь не більше 60–80 студентів.

Переконані, що найбільш оптимальним і правильним вирішенням такої проблеми є варіант об'єднання (поєднання) обов'язковості для усіх студентів вищого навчального закладу відвідувати лекційні та семінарські заняття з цього спецкурсу в стінах вишу та необов'язковості (факультативності) для таких студентів-старшокурсників брати участь в безпосередній діяльності юридичної клініки.

Таким чином, обов'язковим для усіх студентів буде відвідування лекцій та семінарів, на яких із використанням інтерактивних методів навчання реалізовуватиметься освітній напрям у юридичній клінічній освіті, а студенти, які бажатимуть мати справу з «живими клієнтами», у разі успішного проходження конкурсного відбору відвідуватимуть юридичну клініку, де спочатку як помічники консультанта, а згодом і як консультанти надаватимуть правову допомогу відвідувачам такої клініки (соціальний та практичний напрями в діяльності юридичної клініки) [13, с. 25]. Тут йде мова про так звану «повноформатну» юридичну клініку, де не лише навчають студентів практичних навичок в аудиторії (у рольових іграх та імітаційних процесах), але й забезпечують їм закріплення та розвиток навичок у подальшій роботі з реальними відвідувачами (тобто практика студентів у клініці є необхідним елементом навчання, який завершує процес практичного навчання).

Головна особливість роботи студентів у юридичній клініці – це добровільність, оскільки для зарахування старшокурсників у клініку насамперед необхідні їхні бажання, зацікавленість, внутрішня мотивація, які сприяють закріпленню практичних навичок юриста та плідній роботі юридичної клініки в наданні юридичних консультацій малозабезпеченим верствам суспільства. Саме тому після закінчення спецкурсу «Основи юридичної клінічної практики» такі студенти готували б звіт за період проходження практичного навчання в стінах юридичної клініки, керівництво клініки – відповідні характеристики, а результати успішності їхнього навчання та діяльності в стінах юридичної клініки підлягали б оцінці. Наприклад, студентам, які відвідували лише аудиторні заняття, за результатами їхнього навчання залік можна було б встановити недиференційований, а тим, хто ще й додатково брав участь у діяльності юридичної клініки, – диференційований, оскільки з боку останніх були

затрачені додатково час і зусилля з метою отримання практичних вмінь і навичок, а також зроблений вагомий внесок у правову освіту населення.

Запропонована вище модель впровадження спецкурсу «Основи юридичної клінічної практики» до навчального процесу у вищому юридичному навчальному закладі розкриває юридичну клініку як прогресивну освітню технологію, що поєднує в собі два взаємозумовлені блоки, які О.М. Доброхотова називає аудиторною підготовкою та практикою під патронажем тих викладачів, що вели аудиторну підготовку. У цьому разі єдність частин цієї технології забезпечується практичним підходом до навчання (інколи його називають принципом практичного навчання – «навчання через діяльність»), а клінічний характер підготовки полягає в тому, що навчання, реальна практика та їх наукове осмислення є неподільними [18, с. 247].

Така модель була б особливо доречною в разі запровадження вишами як випускного випробування студентів комплексного кваліфікаційного іспиту змішаної форми, побудованого на основі письмового тестування з обов'язковим виконанням практичного завдання та врахуванням специфіки предмету, а саме перевірка вмінь складати юридичні документи, аналізувати чинне законодавство, практично застосувати теоретичні знання тощо [19, с. 450].

Також в умовах розвитку вищої юридичної освіти, розроблення її державних основ, інституціалізації юридичних клінік є цілком правильною пропозиція щодо включення спецкурсу «Основи юридичної клінічної практики» до «Галузевих стандартів вищої юридичної освіти», оскільки це організаційно краще зробити на проектному рівні, аніж потім вносити зміни до щойно прийнятого документа [14, с. 19]. При розробленні та складанні такого спецкурсу необхідно орієнтуватися не лише на передбачені стандартом кваліфікаційні вимоги чи вимоги до професійної підготовки юриста, але й на ті компетенції, які пред'являються роботодавцями. Такий підхід до визначення змісту юридичної клінічної освіти, безумовно, трудомісткий, потребує багато підготовчої роботи з вивчення ринку юридичних послуг, однак без його проведення сама доцільність існування юридичної клініки та направленість її роботи можуть опинитися під великим питанням [20, с. 53].

Звісно ж, можна заперечити попередні тези впровадження спецкурсу «Основи юридичної клінічної практики» до навчального процесу складністю такого включення, як і будь-якої нової проблематики, через перенавантаження навчальних планів вищого навчального закладу, однак за рахунок годин вільного вибору студента (тобто за умови реалізації вишами академічної мобільності у формі вибору студентами навчальних предметів [21, с. 12]) це зробити буде можливо без жодних труднощів. У зв'язку із цим цілком доречним є висловлювання А.О. Галая про те, що час покаже, які саме курси вибіркового навчання матимуть попит, головне – створити умови такого вільного вибору [14, с. 21].

Якщо взяти до уваги головну мету юридичної клінічної освіти – підготовку висококваліфікованих фахівців – й обставину, що таке навчання дає можливість усунути дисбаланс між чисельністю висококваліфікованих випускників і тими, кого до них віднести не можна, ми дійдемо до розуміння того, що практичне навчання студентів-правників виправдовує всі труднощі, що пов'язані з його впровадженням [9, с. 244].

Такий підхід до організації процесу навчання та підготовки юридичних кадрів передбачає серйозну зміну змісту й обсягу як теоретичної, так і практичного складника навчальних курсів вищого юридичного навчального закладу. Не заперечуючи важливості й необхідності традиційних лекцій, практичних і семінарських занять, варто все ж таки визнати доцільним перерозподіл значної частини навчального часу на користь проведення саме практичного навчання з метою вироблення основних, так необхідних правознавцям професійних навичок (зокрема, це написання юридичних документів, аналіз конкретних правових ситуацій, оволодіння ораторським мистецтвом, уміння ставити запитання, переконувати, доводити тощо) [9, с. 241].

Насамкінець вважаємо за доцільне розглянути значні прогалини в нормативно-регулюванні навчального процесу в юридичних клініках України не як огріхи з боку законотворців і відсутність зацікавленості в розвитку такого позитивного для правової та освітньої системи явища, як юридична клінічна освіта, а як шанс або можливість для вищого юридичного навчального закладу нашої держави реалізувати свою автономію [13, с. 26].

Сьогодні як ніколи впровадженню навчальної дисципліни з основ юридичної клінічної практики в навчальну програму підготовки студентів-правників в стінах вищого юридичного навчального закладу України сприяють процеси реформування вищої освіти в нашій державі. Однак представники вітчизняного юридичного клінічного руху також повинні докласти чимало зусиль для переконання менеджменту вишів у неефективності використання юридичної клініки як бази набуття студентами практичних навичок професійної діяльності без розроблення відповідного навчально-методичного комплексу.

Література

1. Завальна Ж.В. Професійні навички юриста : [навч. посіб.] / Ж.В. Завальна, М.В. Старянський. – Суми : ВТД «Університетська книга», 2006. – 160 с.
2. «Юридичні клініки» в Україні : роль, завдання та організаційно-правові засади : [посібник] / за ред. М.В. Дулеби. – К. : МП Леся, 2003. – 120 с.
3. Андрущенко В. Умови та напрями інноваційного розвитку освіти / В. Андрущенко // Вища освіта України. – 2009. – № 3. – С. 5–13.
4. Єлов В.А. Формування окремих професійних навичок роботи з клієнтом у студентів юридичних факультетів : [навч. посіб.] / В.А. Єлов. – Луцьк : РВВ «Вежа» Волин. держ. ун-ту ім. Л. Українки, 2003. – 72 с.
5. Галай А.О. Основні навчальні компоненти юридичної клінічної освіти : шляхи впровадження клінічного спецкурсу та практики студентів у навчальний процес вищих навчальних закладів в Україні : [навч. посіб.] / А.О. Галай. – К. : КНТ, 2009. – 96 с.
6. Введение в украинское право / [под общ. ред. С.В. Кивалова, Ю.Н. Оборотова]. – 2-е изд., перераб. и доп. – О. : Юрид. л-ра, 2009. – 768 с.
7. Василенко М.Є. Підготовка майбутніх юристів до консультативної діяльності у системі вітчизняної клінічної освіти / М.Є. Василенко // Зб. наук. праць. – № 62. Серія: Педагогічні та психологічні науки ; Національна академія Державної прикордонної служби України імені Богдана Хмельницького ; гол. ред. Є.М. Потапчук. – Хмельницький : Вид. НАДПСУ, 2012. – С. 30–34.
8. Овчиннікова А.П. Ораторське мистецтво : [навч.-метод. посіб.] / А.П. Овчиннікова. – О. : Фенікс, 2011. – 25 с.

9. Ярошенко О.М. Щодо передумов виникнення і перспектив існування юридичних клінік в Україні. Проблеми законності : респ. міжвідом. наук. зб. / О.М. Ярошенко, Ф.А. Цесарський / відп. ред. Я.Ц. Тацій. – Х. : Нац. юрид. акад. України, 2008. – Вип. 94. – С. 239–244.
10. Андрущенко В. Інформаційні технології в системі інноваційної освіти / В. Андрущенко, А. Олійник // Вища освіта України : теорет. та наук.-метод. часопис. – 2008. – № 3. – С. 5–15.
11. Артикуца Н.В. Інноваційний потенціал розвитку вищої юридичної освіти в Україні / Н.В. Артикуца // Вища освіта України. Темат. вип. : Вища освіта України у контексті інтеграції до європейського освітнього простору / АПН України, Ін-т вищої освіти ; відп. ред. вип. І.П. Маноха. – К. : Гнозис, 2008. – Дод. 3, т. 3 (10). – С. 17–23.
12. Панькевич О.О. Підготовка майбутніх правознавців в умовах сучасного освітнього простору вищого навчального закладу / О.О. Панькевич // Збірник наукових праць Хмельницького інституту соціальних технологій Університету «Україна». – 2009. – № 1. – С. 92–94.
13. Лоджук М. Імплементация спецкурсу «Основи юридичної клінічної практики» в навчальний процес вищого навчального закладу юридичного профілю / М. Лоджук // Правоосвітницька діяльність юридичних клінік на базі вищих навчальних закладів : матеріали I Всеукр. наук.-практ. конф. студентів, аспірантів та молодих вчених (м. Дніпропетровськ, 24 квітня 2009 р.) / за заг. ред. О.Л. Соколенко. – Дніпропетровськ, 2009. – С. 24–26
14. Галай А. Шляхи впровадження курсу юридичної клінічної освіти у навчальний процес вищих навчальних закладів України / А. Галай // Право України. – 2009. – № 1. – С. 16–21.
15. Лоджук М.Т. Спецкурс «Основи юридичної клінічної практики» в програмі підготовки юристів / М.Т. Лоджук // Верховенство права очима правників-початківців : зб. матеріалів Міжнар. студент. наук. конф. (м. Одеса, 14–15 травня 2010 р.) / за заг. ред. д. ю. н., проф. Ю.М. Оборотова. – О. : Фенікс, 2010. – С. 67–69.
16. Оборотов Ю.М. Теоретичні підґрунтя професіоналізму в правовій сфері / Ю.М. Оборотов, А.Ф. Крижанівський // Вісник Одеського інституту внутрішніх справ. – 2002. – № 2. – С. 140–142.
17. Савелова Ю.М. Юридична клініка як засіб підвищення рівня практичної підготовки юристів у вищих навчальних закладах / Ю.М. Савелова // Право і суспільство. – 2014. – № 1–2. – С. 43–46.
18. Доброхотова Е.Н. Модернизация высшего юридического образования в направлении усиления связи с практикой / Е.Н. Доброхотова // Правоведение. – 2003. – № 4. – С. 243–249.
19. Христинченко Н.П. Адміністративно-правові та організаційні засади підготовки юристів / Н.П. Христинченко // Форум права. – 2010. – № 3. – С. 445–451.
20. Анисимов А.П. Проблемы формирования современной модели выпускника на основе компетенций, определяемых социальными партнерами вуза / А.П. Анисимов, С.В. Нарушкевич // Право и образование. – № 2. – 2008. – С. 48–54.
21. Андрущенко В. Основні характеристики європейської вищої освіти та можливості їх реалізації в системі освіти України / В. Андрущенко // Вища освіта України : теорет. та наук.-метод. часопис. – 2010. – № 4. – С. 5–16.

Анотація

Лоджук М. Т. Особливості впровадження юридичних клінік у навчальну програму підготовки студентів-правників. – Стаття.

Стаття присвячена аналізу основних проблем, які виникають під час планування, розроблення, впровадження та викладання навчальної дисципліни з основ юридичної клінічної практики в межах підготовки юристів у вищих навчальних закладах України.

Ключові слова: юридична клініка, юридична клінічна освіта, юридична клінічна практика, практична підготовка юристів, вища юридична освіта.

Аннотация

Лоджук М. Т. Особенности внедрения юридических клиник в учебную программу подготовки студентов-юристов. – Статья.

Статья посвящена анализу основных проблем, возникающих при планировании, разработке, внедрении и преподавании учебной дисциплины по основам юридической клинической практики в рамках подготовки юристов в высших учебных заведениях Украины.

Ключевые слова: юридическая клиника, юридическое образование, юридическая клиническая практика, практическая подготовка юристов, высшее юридическое образование.

Summary

Lodzhuk M. T. Features of legal clinics' introduction in the curriculum of training law students. – Article.

The article analyzes the main problems that arise in the process of planning, developing, implementing and teaching of the course on the basics of legal clinical practice for lawyers' training in the law schools of Ukraine.

Key words: legal clinic, legal clinical education, legal clinical practice, practical training of lawyers, higher legal education.